

ВІДГУК

офіційного опонента, провідного наукового співробітника Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, доктора філософських наук, професора Олександра Назаровича Сагана на дисертацію Федора Васильовича Стрижачука «Ренесанс доктрини про Трійцю у сучасному західному богослов'ї», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Дисертація Ф.Стрижачука присвячена актуальній для сучасного християнського богослов'я та релігієзнавства темі. Адже доктрина про Трійцю є базовою не лише для ранньої християнської Церкви, але й, як це доводить автор, і для нинішнього, уже роздробленого на багато течій, християнства. Ця доктрина стала причиною не лише розколів, але й своєрідних «релігійних воєн» між прихильниками різного її витрактування. Формулювання доктрини про Трійцю, як справедливо вважають дослідники (Дж.Вален, Я.Пелікан, Е.Дж.Фортман та інші), було найбільшим богословським досягненням перших століть існування християнської церкви. Витрактування Трійці створило концептуальний контекст та лексикон для подальшого розвитку догми, зокрема, доктрини про особу Христа. Проте, і ми погоджуємося із думкою М.Еріксона, «диспути про особу Христа були частиною дискусії щодо доктрини про Трійцю».

Проте важливо, що Ф.Стрижачук у своїй дисертації вийшов за межі аналізу історичних подій і витрактувань доктрини про Трійцю, і показав її важливу роль навіть у формуванні сучасного міжрелігійного діалогу. А саме йдеться про потенціал доктрини у налагодженні діалогу з нехристиянськими релігійними традиціями. У цьому дисертант звертається до документів Другого Ватиканського Собору, де міститься вчення про те, що Бог християн є тим самим Богом, що і Бог юдеїв і мусульман. Відтак, можна погодитися із твердженням

дисертанта, що «доктрина про Трійцю – це реляційна і динамічна концепція, яка допомагає створити платформу для діалогу та місіонерської взаємодії з представниками інших релігій». (ст. 38)

Зазначимо, що деякі богослови виводять доктрину Трійці навіть за межі авраамічних релігій. Зокрема відомий іспанський богослов, професор Р.Паніккар знайшов багато паралелей із доктриною про християнську Трійцю в інших релігійних традиціях, а саме йдеться про індуїзм та буддизм. Відтак, на його думку, «доктрина про Трійцю – це перехрестя, на якому зустрічаються автентичні духовні виміри всіх релігій». (R.Panikkar. *The Trinity and the Religious Experience of Man: Icon-Person-Mystery*, New York, 1973).

Важливим вкладом дисертанта у розвиток сучасного християнського богослов'я є також аналіз нинішнього впливу доктрини про Трійцю на духовне життя сучасних віруючих і на формування їхнього релігійного досвіду. На жаль, висновки Ф.Стрижачука з цього приводу є невтішними. Вони суголосні із висновками К.Ранера, який свого часу заявив: «Попри сповідування доктрини про Трійцю, християни в практичному житті є «монотеїстами». І ми готові стверджувати, що якби доктрина була визнана помилковою і вилучена з вчення церкви, то велика частина релігійної літератури залишилася б без змін». (ст. 65) Відтак, аргументовано вважає дисертант, тринітарне мислення не повернулося в церковне (богословське) середовище навіть наприкінці ХХ століття. І тому для переважної більшості християн, зокрема й більшості служителів і студентів-богословів, «Трійця все ще є математичною головоломкою, перевантаженою філософським жаргоном, що належить до вищої сфери, віддаленої від щоденного життя» (ст. 60)

З огляду на викладене, тема дисертації не викликає зауважень щодо її актуальності. Дослідження здійснене в руслі пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної науки і має безпосередній зв'язок з науково-дослідною роботою

кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова відповідно до наукової теми «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

На наш погляд, достатньо коректно сформульовані мета і завдання дослідження, визначені напрями наукового пошуку. Це зробило можливим досягнення означеної мети й відповідних результатів, сформульованих у тексті дисертаційної роботи і підсумованих у загальних висновках.

Вагомим вкладом Ф.Стрижачука в український богословський та філософський доробок вважаємо передусім другий та четвертий розділи дисертації. Зокрема у другому розділі («Шлях до «забуття Трійці», ст. 113-167) з'ясовано передумови та історичний шлях доктрини про Трійцю у християнському богослов'ї, який призвів до відсунення Трійці на маргінес богословського дискурсу і феномену «забуття Трійці» в церковному середовищі. У четвертому розділі («Зеніт ренесансу тринітарного богослов'я», ст. 226-347) доведено, що ренесанс тринітарного богослов'я став глобальним феноменом. Важливо, що у проаналізованих дисертантом працях богословів «піку» тринітарного ренесансу не просто транслюється зміст доктрини про Трійцю і не лише повторюється сказане про Трійцю К.Бартом і К.Ранером. У розділі показано, як «тринітарні богослови» нової генерації (Ю.Мольтманн, В.Панненберг, Р.Дженсон, І.Зізіулас, К.Лакунья, М.Еріксон, Т.Торренс та інші) творчо розвивають імпульси та інтенції, закладені у класичній доктрині про Трійцю.

Відтак дисертаційна робота має безсумнівну наукову новизну, яка аргументовано викладена на ст. 19-22. При формуванні цієї новизни цілком логічною є пропозиція Ф.Стрижачука розглядати християнське богослов'я як дослідницьку традицію, яка «стикається з концептуальними та емпіричними проблемами, а доктрина про Трійцю є однією з ключових доктрин, яке сприяла

їхньому розв'язанню у минулому і має потенціал для розв'язання сьогодні» (ст. 19).

До позитивів дисертації Ф.Стрижачука слід віднести і той факт, що її напрацювання дозволяють залучити нові аспекти відомих робіт провідних закордонних вчених (богословів, філософів) для нового осмислення в Україні проблематики, яка потребує перманентного оновлення та переосмислення.

Високо оцінюючи дисертаційне дослідження Ф.Стрижачука і не піддаючи сумніву якість отриманих результатів, необхідно зазначити, що воно не позбавлене певних недоліків. А тому висловлюємо ряд зауважень і побажань, що могли б, на наш погляд, удосконалити дослідницьку працю.

1. Дисертанту варто було б більш точно визначити об'єкт дослідження – на ст.17 дисертації він сформульований як «тринітарне богослов'я». На нашу думку, все ж варто було б уточнити, що йдеться саме про «християнське тринітарне богослов'я». Адже поняття Трійці чи Великої Трійці характерне не лише для християнства і вживається, наприклад, у богослов'ї індуїзму щодо Тримурті (див., напр.: Jansen, Eva Rudy. *The Book of Hindu Imagery*. Holland, 2003 та ін.). А французький індолог Ален Данієлу (і він не єдиний у цих переконаннях) не безпідставно вважає, що концепція християнської Трійці розвинулася під певним впливом індуїстської Тримурті. Ф.Стрижачук також у тесті дисертації згадує про напрацювання Р.Паніккара, який знайшов багато паралелей із доктриною про Трійцю в інших релігійних традиціях, і зазначає, що християнство у цьому далеко не унікальне (ст. 33). Відтак й наступні твердження дисертанта (відзначимо, що він у цьому опирається на певну богословську, передусім протестантську, традицію) про те, що розуміння Бога як Трійці «вирізняє християнство з-поміж інших світових релігій і систем філософського теїзму» (ст. 25, 111 та ін.) також потребують уточнення щодо того, що це «вирізнення» дійсно є, але йдеться швидше про ступінь розробленості цієї тематики та її впливу на формування базових догматів віровчення.

2. Всебічний аналіз сучасної православної тріадології на прикладі вчення про Трійцю митрополита Іоанна Зізіуласа є однією з сильних сторін дисертації. Важливо, що в цій тріадології надається нова інтерпретація вчення каппадокійців, яка здійснюється за допомогою екзистенціалізму. Теорія І.Зізіуласа радикалізується Христом Яннарасом, а тому, на наш погляд, бажано було б у дисертації хоча б означити цей подальший розвиток екзистенціалістської інтерпретації каппадокійської тріадології. Також, продовжуючи тему православної тріадології, на наш погляд, у дисертації слід було б приділити певну увагу (принаймні означити внесок) й теології американського православного богослова Девіда Гарта. Адже саме Д.Гарт здійснює синтез сучасних інтерпретацій вчення про Трійцю каппадокійців та Августина. Ця тріадологія має велике значення як для православної теології, так і для екуменізму. Відтак аналіз тріадології Д.Гарта необхідний для адекватного уявлення про перспективи тріадологічного ресенсансу.
3. Нинішня християнська теологія детально розробляє вчення про діяльність Трійці як джерело місіонерства церкви. У цьому контексті, на наш погляд, особливо важливе значення набуває теологія Леслі Ньюбігіна. Відтак вважаємо, що у контексті розкриття теми дисертації необхідний більш детальний аналіз вчення цього англіканського теолога про місію як дію Трійці, а не поодинокі згадки про нього (ст. 399). Тим більше, що саме Леслі Ньюбігін показує зв'язок ідей «відкритого християнства», яке знаходиться у діалозі з культурами світу, із вченням про таємничу діяльність Трійці у всіх явищах культури.
4. Персоналістичність відносин Бога і людини звичайно розкривалася через діалог Христа і душі містика. Сьогоднішні уявлення про діалог з Трійцею стали новим етапом розвитку християнського персоналізму. Але, на наш погляд, у дисертації залишається не проясненим важливе питання: наскільки сучасній

тріадології вдалося увиразнити особистість Святого Духу, досягти розуміння його специфічної іпостасі?

5. Образність Бога як Трійці в сучасній християнській теології передбачає наявність ідеї, що образом Бога є не окрема особистість, а спільнота. Ця теорія, яка сьогодні хоч вже і набула певних прихильників, але ще знаходиться у стадії розробки, передбачає нове розуміння людської природи. Відтак, у п'ятому розділі важливо було б все ж прояснити, у чому полягає образність християнської спільноти відносно Трійці Іпостасей та троїчних відносин?
6. Характеризуючи православну теологію, Ф.Стирижачук звернув увагу на той факт, що протягом ХХ ст. там відбулася зміна у розумінні ідеалу святості. Якщо ще у 1930-х роках таким ідеалом вважалося споглядання божественних енергій та життя у причетності до них, то вже у 1970-х роках таким ідеалом стає споглядання Трійці та причетність до життя Трійці. Проте, на наш погляд, залишилося непроясненим питання – Наскільки така зміна виражає перемогу тріадологічного персоналістичного бачення Бога над метафізичними схемами, і наскільки таке бачення слід вважати плодом впливу нового прочитання Августина?
7. Дисертаційна робота, на наш погляд, потребує більш чіткого окреслення власної позиції автора щодо багатьох порушених у дослідженні питань. Деякі із цитат інколи мають контраверсійний характер, а тому потребують прояснення того, в чому суть власне позиції дисертанта.

Підсумовуючи зауваження, зазначимо, що вони мають переважно рекомендаційний характер для подальшої науково-дослідницької роботи автора і не заперечують концепції і змісту дисертації загалом, цінності одержаних в ході дослідження результатів.

Анотує дисертації відповідає змісту дисертаційного дослідження.

Ідеї дисертації пройшли достатню апробацію – доповідалися на 32 всеукраїнських та міжнародних наукових заходах, а також знайшли своє відображення у відповідних публікаціях.

Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографією, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота Федора Васильовича Стрижачука «Ренесанс доктрини про Трійцю у сучасному західному богослов'ї» є самостійним, завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди
НАНУ, доктор філософських наук, професор

О.Н.Саган

06 жовтня 2020 р.

*Лідше О. Н. Саган засвідчую.
Ученій секретар Інституту
філософії імені Г.С.Сковороди НАН
України*

Р. В. Сашук

